

Dr. J.G. Barnhoorn, Nunspeet

Pinksteren: feest van de vrijheid

"... waar de Geest des Heren is, is vrijheid"

(2 Corinthe 3 : 17)

Vrijheid: een kostbaar goed, waarvoor wij niet dankbaar genoeg kunnen zijn. Vooral na de Tweede Wereldoorlog zijn wij weer gaan beseffen, wat het betekent te leven in een land, dat het stempel van de vrijheid draagt: economische en politieke vrijheid, vrijheid van drukpers, vrijheid van vereniging en niet te vergeten gewetensvrijheid en vrijheid van meningsuiting. En wij huiveren van de praktijken, die vandaag de dag vooral in islamitische landen, waar deze vrijheid contrabande is, worden toegepast om de roep om vrijheid het zwijgen op te leggen.

Vrijheid: een woord, dat vandaag de dag vooral bij jongeren hoog genoteerd staat. "Als ik maar eenmaal op mijzelf woon, vrij om zelf mijn leven in te richten, om te doen en te laten wat ik wil...". Vrijheid op elk gebied, niet in de laatste plaats op seksueel terrein. Vrij, vrij, vrij, vooral van God en zijn gebod.

Maar is dit èchte vrijheid? Is een mens, die zich van God heeft losgemaakt, wèrkelijk vrij? Welnee! Als wij bewust leven, dan ontdekken wij, dat wij op talloze manieren gebonden zijn, in de boeien geslagen door machten, die op onze ondergang uit zijn: de macht van het geld, de macht van de seksualiteit, de macht van de mode en nog vele andere machten.

Ook in de Heilige Schrift wordt veel over vrijheid gesproken. In het Nieuwe Testament is het zelfs een sleutelwoord voor het leven van de christen: het duidt de vrucht van het werk van Christus aan. Wat heeft het offer van Christus ons gebracht? Vrijheid! Paulus: "Opdat wij waarlijk vrij zouden zijn, heeft Christus ons vrijgemaakt." Een woord, onmiddellijk gevolgd door de aansporing: "Houdt dus stand en laat u niet weder een slavenjuk opleggen" (Galaten 5 : 1).

Wij bedriegen onszelf, wanneer wij denken, dat een leven zonder God een leven in vrijheid is. De Bijbel tekent ons als slaven van de zonde. En van die slavernij moeten wij bevrijd worden. Het leven van de christen is een leven in vrijheid: "... waar de Geest des Heren is, is vrijheid."

In de gemeente van Corinthe hadden velen grote moeite met deze boodschap. Op de keper beschouwd was dat niet zo verwonderlijk. Corinthe was een havenstad - een metropool, mag men wel zeggen - met een tempel, gewijd aan Aphrodite, de godin van de liefde. Een tempel, waaraan

Inhoud

Meditatie 89
Dr. J.G. Barnhoorn, Nunspeet,

De Geest waait waarheen Hij wil... 90
Iets over Pavel Florenskij (1882 -1937), de Russische Pascal
Dr. H. Klink, Hoornaar

De Savornin Lohman en de hoogste vrijheid 93
Dr. B.J. Spruyt, Gouda

A.F. de Savornin Lohman, Getuigenis en vrijheid 95

De conferentie 96

Een woord van Aurelius Augustinus

De Heilige Geest leert ons te zuchten, omdat Hij ons eraan herinnert dat we pelgrims zijn en heimwee hebben naar het vaderland. Wie het in de wereld naar zijn zin heeft, heeft de stem van een raaf, zijn stem is krassend, niet zuchtend. Wie echter daardoor bedrukt is dat hij nog ver van de Heer als een pelgrim gaat, die kan slechts zuchten als een duif. Christenen zuchten en bidden. Die vermoeid en belast zijn, zuchten. Degenen die behoeften hebben, zuchten. Het bidden gaat voorbij, dan volgt het loven. Het bedroefd zijn gaat voorbij, dan volgt de vreugde in de Heilige Geest.

zo'n duizend slavinnen verbonden waren, die de godin "eerden" door als "godgewijde dienaressen" hun lichaam te koop aan te bieden aan de vele vreemdelingen, die de stad bezochten. Het laat zich verstaan, dat het er ruig aan toeging. En wat het ergste was: dit had zijn weerslag op de gemeente, die hier destijds door Paulus gesticht was. Zijn boodschap van echte vrijheid stuitte op onbegrip. Men reageerde net als de Joden, die tegen de boodschap van Jezus in opstand kwamen: "Wij slaven? Moeten wij vrijgemaakt worden? Wij zijn nooit iemands slaven geweest?" (Vgl. Johannes 8 : 33).

Pinksteren: feest van de vrijheid. God wil ons vrijmaken. "Onder uwe heerschappij zijn wij zalig, zijn wij

vrij" (Gezang 317 : 2). Pinksteren: feest van de verlichting. Onze geest moet verlicht worden.

Maar was dat ook niet de boodschap van de 18de-eeuwse Verlichting: "Gebruik je verstand. Dan ga je zien, dat je met God en zijn dienst moet breken"? Nee, zegt de Schrift: dat is geen verlichting. Geen verlichting zonder openbaring. Alleen Gods Geest kan ons verlichten. En daarom:

*O Heilige Geest, o heilige God,
wil onze geest verlichten tot
hij God, de Vader, kennen leer'
en Jezus Christus, onze Heer.
O Heilige Geest, o heilige God!*

De Geest waait waarheen Hij wil...

Iets over Pavel Florenskij (1882 -1937), de Russische Pascal

Een mooi thema

Vorig jaar zomer kocht ik in één van de boekhandels die de *Via della Conciliazone* in Rome rijk is, een boekje van een voor mij volkomen onbekende schrijver. Het kleine, niet omvangrijke boekje, met een groene cover waarop enkele groen/gele vlakken te zien zijn, deed niet alleen sympathiek aan vanwege zijn elegantie. Vooral de titel intrigeerde me: *Amicitia* (vriendschap).

Een van de redenen waarom ik me voor het boekje interesseerde, was dat het thema 'vriendschap' in een van de laatste gesprekken die ik voerde met dr. W. Aalders uitvoerig aan de orde was gekomen. We spraken over het opvallende gegeven dat Christus voor zijn sterven zijn discipelen 'vrienden' begon te noemen. Dr. Aalders wees me op het betekenisvolle ervan.

De discipelen gaan moeilijke dagen tegemoet. Zij worden ingewijd in het diepste van wat Jezus zal gaan doen. Het grijpt hen aan. Maar juist dan troost Hij hen met de belofte van de Geest en noemt hen vrienden. Hij wees me er ook op dat het in Reveilkringen gebruikelijk was om elkaar als vrienden te zien en aan te spreken. In de kring van 'vrienden van dr. H.F. Kohlbrugge' vinden we een verre uitloper van zulke kringen en uiteindelijk van de typering van Jezus zelf: "Ik heb u vrienden genoemd."

Op het belang van vriendschappen wijst ook Romano Guardini in zijn fraaie boekje *De gestalte van de toekomst*. Hij voorspelde daarin hoe eenzaam de christen in de toekomst wellicht zou worden, omdat de omliggende christelijke cultuur zou verdwijnen en de christen niet meer begrepen zou worden. "De liefde van Christus zal dan voor de enkeling op een directere wijze ervaren worden." Ook zal de liefde zuiverder oplichten tussen de christenen onderling, "als de ene eenzame de andere eenzame ontmoet", aldus Guardini.

Er was nog iets wat me tot de koop van het boekje bracht. Toen ik het doorbladerde raakte ik direct onder de indruk van de geleerdheid van de schrijver. Heel trefzeker legt deze op de bladzijden die ik opensloeg uit wat de betekenis is van de Griekse woorden *filia* (vriendschap), *agapè* (liefde) en *eros* (verlangen). Hij doet dat op een manier die je niet vaak tegen komt (vaak worden *agapè* en *eros* tegen elkaar uitgespeeld, waarbij *eros* ten onrechte wordt opgevat als sensuele liefde). Om al die redenen kocht ik het boekje van de voor mij onbekende schrijver, Pavel A. Florenskij.

Colofon

Ecclesia, voorheen 'Kerkblaadje', is een uitgave van de Stichting Vrienden van Dr. H.F. Kohlbrugge en verschijnt zaterdags om de veertien dagen.

Redactie: Drs. M. den Admirant, Drs. L.J. Geluk, Mw G.M. van Ommen-Middelkoop

Eindredactie: Dr. H. Klink

Vaste medewerkers:

Dr. J.G. Barnhoorn, Dr. R. Fernhout, Drs. H.J. Lam en Dr. M. Verduin.

Redactieadres: Dorpsweg 11, 4223 NA Hoornaar, tel. 0183-581321

Internet-adres: www.ecclesianet.nl

Abonnementsprijs: € 28,- per jaar

Adreswijziging en abonnementen: gm.v.ommen@kpnplanet.nl

Administratie: Baron Bentinckstraat 51, 7731 EK Ommen tel. 0529 456729, Postbankrekeningnr. NL72INGB0000 8871 47

Adm. Ecclesia/Kerkblaadje te Ommen of Bankrekeningnr. NL95RABO 0348 9696 19 t.n.v.

St. Vrienden van Kohlbrugge te Ommen

Druk: drukkerij Ridderprint, Ridderkerk

Laat Pinksteren

Wij zeiden: morgen zomerweder
En beidden U, o Geest van vuur.
Gij druppeldet als regen neder
En laafdet harten en natuur.

Door uw bestel is 't zaad ontsproten,
't Is opgewassen door uw kracht.
Het is in bloeien uitgeschoten.
De halmen buigen zwaar van dracht.

Alleen mijn hart, die dorre stengel,
Hoe mild en malsch Gij hem begoot,
Vertoont noch blad noch bloemgebengel.
De taaie stok blijft grauw en dood.

Och, dring diep in de onvruchtbare aarde,
En stijg snel in den staal omhoog.
Het minste bloeien in de gaarde
Is nog zeer dierbaar in uw oog.

Gij druppeldet als regen neder ...
De bloemen heffen blank en puur,
En spiegelen uw witheid weder.
Daal neder, Geest van Godlijk vuur!

Willem de Mérode

Een keur aan boeken

Toen ik acht maanden later opnieuw enkele dagen in Rome kwam, trof ik in een van de boekhandels een boekentafel aan met daarop uitsluitend boeken van de Russische schrijver. In de tussentijd had ik hem leren waarderen. Het boekje *Amicitia* waarin ik me inmiddels had verdiept, las gemakkelijk. Veel was er wat me aansprak, al waren er ook passages waarbij je de indruk opdeed dat alleen een Rus de gevoelswaarde ervan begrijpen kan. Maar het bevatte prachtige passages en muntte uit in helderheid. Om die reden schafte ik menig ander boek van de auteur aan. Na het lezen van deze boeken lijkt het me goed om de lezers van *Ecclesia* op deze Russische schrijver attent te maken.

Bijnamen en een typering

Wie was Pavel Florenskij? Veelzeggend zijn de twee bijnamen die hij gekregen heeft en de typering die niemand minder dan Solzenitsjin van hem gaf.

Florenskij wordt wel 'de Russische Pascal' genoemd of 'de Russische Leonardo da Vinci'. Evenals zij dat waren, was hij een *homo universalis*: hij was een bril-

jant wiskundige en natuurkundige, uitvinder, elektro-technicus, dichter, taalgeleerde, filosoof en theoloog.

Solzenitsjin omschreef hem als "één van de merkwaardigste figuren die de Goelach voor altijd heeft verzwolgen." In de strafgevangenissen van Siberië vond Florenskij in 1937 de dood door de kogel. Hij werd door de communisten vals beschuldigd van staatsondermijnende activiteiten. De eigenlijke oorzaak lag natuurlijk in het feit dat hij een overtuigd en vooraanstaand christen was. Florenskij was priester.

Zijn levensloop

Pavel A. Florenskij wordt in 1882 geboren in de Kaukasus. Zijn vader helpt er als ingenieur mee aan de bouw van de spoorlijn. Zijn moeder is Armeense. Zij is van adellijke komaf. Het voorgeslacht van zijn vader telde veel priesters. Het geloof dat zij uitdroegen, deelt zijn vader niet. Dat geldt ook van zijn moeder. Zijn opvoeding is dan ook volstrekt a-religieus. Hij wordt opgevoed in een verlicht, humanistisch milieu. Met geen woord wordt er in het ouderlijk huis gerept van het christelijke geloof. Ook over de afkomst van zijn moeder wordt het stilzwijgen bewaard. De jeugd van Florenskij is gelukkig. Zijn verering voor Goethe dateert uit deze jaren. Het gezin telt veel hoogbe-gaafde kinderen. De genialiteit van Pavel valt op.

Ondanks het feit dat het christelijke geloof geen enkele aandacht krijgt, is het alsof de jongen voorbestemd is om geestelijke te worden. Op jonge leeftijd al heeft hij een beleving die hem zijn leven lang zal stem-pelen. Als hij bij de zee staat en over het blauwe water heen kijkt en de luchten erboven ziet, is het alsof zijn ziel wordt aangeraakt en dringt op een bijna natuur-lijke manier het besef zich aan hem op dat er een wer-kelijkheid bestaat boven deze werkelijkheid – de wer-kelijkheid van de metafysica, de werkelijkheid van God. Later zegt hij: "Ik herinner me de indrukken uit mijn kinderleeftijd en ik vergis me niet. Ik stond aan de oever van de zee van aangezicht tot aangezicht tegen-over de vertrouwde, eenzame, geheimnisvolle, onein-dige eeuwigheid, waaruit alles vloeit en waarheen het alles terugkeert. Zij riep mij en ik was bij haar."

Florenskij maakt op zijn zeventiende jaar een crisis door. Als een van de weinigen heeft hij (al in zijn jonge jaren) in de gaten dat de wiskunde en de natuurkunde uitgerekend in zijn dagen op hun grenzen stuiten en dat de werkelijkheid niet logisch te door-denken valt. Wiskundigen moesten erkennen dat het systeem dat zij hanteerden uiteindelijk niet logisch kloppend was. De vastheid van natuurkundige wetten werd aan het wankelen gebracht door de kwantum-theorie: licht kan beschreven worden in termen van

'deeltjes' en in termen van 'golven'. Bovendien zit er geen logica achter de weg die lichtdeeltjes kiezen. En het merkwaardige doet zich voor dat lichtdeeltjes van route veranderen zodra ze door de mens worden geobserveerd, alsof ze 'aanvoelen' dat dit het geval is! De wetenschap blijkt niet in staat om de werkelijkheid volledig inzichtelijk te maken. De jonge Florenskij komt erdoor in een crisis. Verrassenderwijs wendt hij zich tot het religieuze: "Op dat ogenblik trof mij de allerfijnste straal van een deels onzichtbaar licht en een deels onhoorbaar geluid, die de Naam van God naar mij toedroeg. Dat was nog niet hetzelfde als het verlicht worden en nog geen wedergeboorte, maar nog slechts de boodschap van het licht."

Als vanzelf volgt daarop de weg naar de kerk en naar Christus. Nadat hij zijn gymnasiumperiode in Tiflis heeft afgesloten, begint hij in Moskou zijn studie in de vele vakken die hem interesseren, vooral in de wis- en natuurkunde. Hij verdiept zich ook in de psychologie en filosofie en leest vooral in Plato. Hij publiceert gedichten. De gestalte van Christus die door de kerk verkondigd wordt en naar wiens wil vrome *staretsi*' leven, trekt Florenskij aan. Als vanzelf kwam hij tot de erkenning van God.

De waarheid van het geloof was voor hem evident geworden. Hij wil monnik worden, maar zijn biechtvader raadt hem aan theologie te studeren. Hij luistert en verdiept zich in de studie jaren (1904 -1908) ook in de taalwetenschap. Zijn ster stijgt. In 1908 wordt hij hoogleraar filosofie. Dit blijft hij tien jaar. Talrijke publicaties zien in deze jaren het licht. In 1910 treedt hij in het huwelijk met Anna Giacintova. Uit dit huwelijk worden vijf kinderen geboren. Omstreeks deze tijd wordt hij ook priester. De breuk in de historie van Europa en Rusland gaat niet aan hem voorbij. In 1922 voorziet hij dat de grondvesten van Europa zullen worden ondermijnd, met alle gevolgen van dien.

In al deze jaren stempelde hem het bewustzijn van bestaan van God, die hij overal ontmoette. Alles herinnert hem aan God. "In de fluoriserende stoffen, vooral in het appelgroen oplichten van de Crookes-gastubes, geloof ik het weer terug te zien: de zee van mijn kindheid: in het ruiken van de algen, ja zelf in het jodiumtinctuur van het reageerbuisglas ruik ik de metafysische zee, en zijn branding hoor ik in de komende en gaande fuga's en preludiums van Bach en in het droog klingelende bruisen van de gloed die uit elkaar getrokken wordt."

Deze nabijheid van God gaf hem een intense rust en vrede. Deze rust kenmerkt zijn schrijfstijl. Deze is

sober en inzichtelijk. Dat geldt voor al zijn werken: zijn filosofische verhandelingen, zijn literaire en exegetische studies, zijn kunsthistorische exposés etc. Florenskij leidt de lezer altijd van stap tot stap ergens naar toe. Hij gunt hem de tijd om hem in zijn redeneringen te volgen. Zo neemt hij de lezer mee naar vergezichten die zich langzaam onvouwen.

Eén van zijn boeken draagt de veelzeggende titel *Verwondering en dialectiek*. Hij laat daarin zien dat 'het gezonde denken' gedragen wordt door verwondering. Gezond denken (dialectiek) tast voorzichtig en eerbiedig vragend de werkelijkheid af en vraagt met existentiële intensiteit naar het wezen van de dingen. Wie zo vraagt, hoort een antwoord, waar hij vervolgens weer in verwondering over nadenkt. Zo wordt het echte 'zijn', d.w.z. Gods werkelijkheid, een steeds nabijere werkelijkheid. Florenskij beschrijft hier ongetwijfeld zijn eigen ontwikkelingsgang. Hij weet zich daarin verwant met Plato. Vooral door de overdenking van de Schrift – waarvan hij een groot kenner is – en door toedoen van de orthodoxe kerk, die hij als een moeder ziet, ontvangt de mens de waarheid, die uiteindelijk Christus is. De oudchristelijke geloofsbelijdenissen, de gezagvolle prediking, de sacramenten en ook (Florenskij is een Rus!) de iconen spreken van deze waarheid en stellen haar present!

Pilaar en grondvest der waarheid

Florenskij werd in Rusland bekend door zijn boek *Pilaar en grondvest der waarheid*. Het verscheen in 1914.

In dit boek komt een hoofdstuk voor over 'De Trooster', de Heilige Geest. Ik geef de strekking ervan door. Florenskij wijst erop dat de oudchristelijke geloofsbelijdenissen helder spreken over de Vader en de Zoon. Over de Heilige Geest zijn ze veel vager. Dit geldt ook voor de kerkvaders. Het valt hem op dat ook de kerkvaders die het meest spreken over de zegen en het werk van de Geest, moeite hebben om duidelijk tot uitdrukking te brengen wat het meest wezenlijke is van de persoon van de Heilige Geest. Dat is geen toeval, ook ons valt het moeilijk om dit te omschrijven, aldus Florenskij. Wellicht is de kerk nog niet zuiver genoeg om dit te kunnen doen. Wellicht is de werkelijkheid van de Geest er te groot(s) voor. Florenskij geeft vervolgens (ietwat speculatief) aan dat de eerste fase van de mensheidsgeschiedenis in het teken stond van het ontdekken wie de Schepper is (de Vader). De tweede fase wordt ingeluid door de komst van de Zoon, de Logos. De heerlijkheid van Christus wordt erin ontvouwd. De Geest is dan wel uitgestort op Pinksteren. Gezien het feit dat er nog zoveel niet gezegd is over de Geest

houdt Florenskij er rekening mee dat er nog een tijd komt waarin de volle rijkdom ontdekt moet worden wie de Geest is. Pas dan breekt de volle kennis door van de Drie-enige God: Vader, Zoon en Heilige Geest. De kerk leeft, zoals Paulus zegt, daarom vooralsnog dankzij een handgeld. Florenskij wijst erop dat er altijd groeperingen geweest zijn die deze voorlopigheid niet willen accepteren. Zij willen nu al de volheid beleven die nog niet is aangebroken. Om dat te bereiken waken zij enthousiasme en extase op. Dit gebeurt zo geforceerd dat het hen op den duur opbreekt. Florenskij kiest een andere weg: liever blijft hij in een gelovige houding staan en wacht hij eerbiedig af totdat God meer genade geeft dan voorheen, dan dat hij vooruitgrijpt op wat nu nog niet gegeven is. Beschouwingen als deze zijn typerend voor Florenskij.

In de jaren na de communistische revolutie (1917) wordt zijn werk als priester hem onmogelijk gemaakt. Wel hield hij in Moskou lezingen en voordrachten in de wiskunde en natuurkunde. Hij deed het altijd in priester-habijt met een kruisje op de borst. In 1928 wordt hij voor het eerst gearresteerd. In 1933 wordt hij tot tien jaar dwangarbeid veroordeeld. Een jaar later doet zich de mogelijkheid voor om in ballingschap te gaan (naar Hongarije). Hij weigerde met een beroep op Filippenzen 4: 11. Wat zijn vrouw daarvan dacht is niet bekend. Ondertussen bleef hij schrijven. Hij deed dat ook in die maanden dat hij in de strafgevangenis zat, maar veel ruimte werd hem niet gegund. In 1934 werden zijn boeken en manuscripten hem afgenomen. Dit trof hem tot in zijn ziel.

In Siberië (Solovki-eilanden) leed hij veel ontberingen. In de laatste brief die hij naar huis schreef, lezen we over "de vertwijfelde kou in de dode fabriek." Niet lang na het schrijven ervan werd hij gefusilleerd.

Een geniale figuur werd gedood door de bruto die Stalin heette. Het moeten voor Florenskij bittere jaren geweest zijn. Toch bleef hij zijn roeping trouw en is hij tal van medegevangenen tot geestelijke steun geweest.

Onwillekeurig vraag je je af hoe dit heeft kunnen gebeuren. Deze man van goud, die velen tot zegen

kon zijn, werd de mond gesnoerd, terwijl Stalin, die geestelijk gezien zwaar is als lood, nog jaren zijn terreur kon uitoefenen. Wie moet niet denken aan de tekst dat wij hier op aarde zien in een spiegel met een duistere rede (1 Korinthiërs 13: 12)? Paulus zegt ermee dat wij de dingen op deze wereld in spiegelbeeld zien. Straks echter, in het Koninkrijk der hemelen wordt duidelijk dat Christus alle macht heeft. Dan draaien de rollen om. Het goud komt boven drijven en het lood zakt naar de diepte.

En toch, ook nu al draaien de rollen om. Is het niet verwonderlijk dat zeventig jaar na dato het boek *Pilaar en grondvest van de waarheid* in Rusland opnieuw is uitgegeven en het voor een tweede keer furore maakt? Sinds de jaren negentig worden Florenskij's boeken in groten getale in het Italiaans vertaald. Een tiendelige uitgave van zijn werken is in Duitsland in gang gezet.² Ook in het Engels verschenen vertalingen en biografieën. "De Geest", over wie Florenskij schreef, "wacht waarheen Hij wil." "U hoort zijn geluid maar weet niet vanwaar Hij komt en waar Hij heengaat." "Niet door kracht noch door geweld zal het geschieden, maar door mijn Geest", zegt God. Wie zou niet blij zijn dat zijn boeken beginnen aan te slaan? Wie zou het niet verheugen dat Florenskij de plaats begint te krijgen die hem toekomt? Misschien wel des te meer door zijn martelaarschap.

Christus zei tegen zijn discipelen, toen zij zware dagen tegemoet gingen, dat Hij hen zijn vrienden noemde en niets voor hen verborgen hield. Zo droegen zij veel vrucht. Iets van deze genade is Florenskij in de moeilijke jaren die hij meemaakte zeker te beurt gevallen. En de vrucht van zijn werk begint pas sinds korte tijd goed duidelijk te worden.

H. Klink, Hoornaar

Noten

- 1 Geestelijk leider in een Russisch-orthodox klooster
- 2 De werken van Florenskij worden uitgegeven bij uitgeverij editionKONTEKST.

De Savornin Lohman en de hoogste vrijheid

Wat is de overeenkomst tussen een dominee, een politicus en een toneelspeler?

Over deze vraag boog zich de Tweede Kamer der Staten-Generaal in haar vergadering van 27 november 1919. Aan de orde was een voorstel om de 'dramatische kunst' met overheidssubsidies te ondersteu-

nen. Een van de sprekers was Alexander Frederik de Savornin Lohman (1837-1924), de fractievoorzitter van de CHU. Lohman was geen principieel tegenstander van subsidies aan het theater, mits de opgevoerde stukken niet opriepen tot ongehoorzaamheid tegen wet en gezag en niet in strijd waren met de openbare

zedelijkheid die de overheid moest verdedigen. Hij ging vervolgens in op het standpunt van velen 'in den lande' die iedere vorm van theater principieel afwelen. Zij deden dit met het argument dat de toneelspeeler 'een verkeerd en slecht beroep' uitoefent omdat zijn beroep hem dwingt telkens een rol te spelen, zodat hij uiteindelijk zelf niet meer weet wat 'zijn eigen gevoelens' zijn.

Het zou best eens kunnen zijn dat het spelen van steeds weer andere rollen een gevaar voor het karakter is, zo gaf Lohman toe. Maar dat geldt dan niet alleen voor toneelspelers maar ook voor zeer respectabele beroepen als dat van predikant en Kamerlid en minister. Is het niet zo dat een predikant zeker niet bij elke preek in 'de hoge stemming' verkeert die voor het houden van een preek eigenlijk nodig is? Vaak moet hij tijdens een preek in een andere stemming verkeren dan in de stemming 'waarin hij voorgeeft te zijn'. Eerlijke predikanten hebben dit ook altijd toegegeven. Voor politici behoefde zijn betoog nauwelijks enig bewijs. Hoe vaak houden staatslieden geen prachtige redevoeringen terwijl zij op dat moment overduidelijk een rol spelen? De conclusie van Lohman luidde dan ook: het verschil tussen een toneelspeeler en een dominee of politicus bestaat hierin dat de toneelspeeler weet dat hij een rol speelt, en zijn publiek weet dat ook, en dat dit veel minder gevaarlijk is dan wanneer men zelf niet weet dat men een rol speelt en de toehoorders dat ook niet weten. 'Dit is echter geen reden iemand te ontraden predikant of Kamerlid te worden.'

De Handelingen van de Tweede Kamer vermelden niet hoe er op Lohmans bijdrage werd gereageerd. Maar we kunnen ons voorstellen dat zijn geestige woorden hier en daar minstens een glimlach op de gezichten van de heren afgevaardigden hebben getoerd, en dat anderen zich misschien wel over zijn vrijmoedige bijdrage hebben verbaasd. Lohman immers representeerde de hervormde orthodoxie in de politiek, en enige affiniteit met zaken als theater en toneel waren daar alles behalve vanzelfsprekend. Maar Lohman was ook een man van onafhankelijkheid en groot gezag. Hij was – met een korte onderbreking – al vanaf 1879 Kamerlid geweest en zou dat tot 1921 blijven. Bovendien was hij een befaamd jurist, die de Vrije Universiteit als hoogleraar staatsrecht had gediend.

Anders dan zijn tijdgenoot Abraham Kuyper dreigt Lohman echter een beetje in de vergetelheid te geraken. Dat is jammer, omdat hij in tal van publicaties opvattingen naar voren heeft gebracht die nog altijd de moeite van het overwegen waard zijn – zoals over vrijheid. En dan hebben we het nog niet eens over zijn

oppositie tegen Kuyper – een oppositie die hij als Réveilman en geestelijke zoon van Groen van Prinsterer voerde tegen de democratische activist die Kuyper was, met alle nadruk die Kuyper daarbij legde op het keurslijf van partijprogramma, discipline en homogeniteit. Lohman stond veel laconieker in de politiek, en dacht ook veel bescheidener over de rol van de overheid. Die had volgens hem niet de taak om het belang van het volk te bereedderen. Dat leidde volgens Lohman alleen maar tot dictatuur. Het was al heel wat wanneer de overheid de onderling strijdige belangen van diverse volksgroepen wist te regelen, en de individuele vrijheid niet zou aantasten.

Met die opvatting was Lohman in 1875 voor het eerst publiekelijk naar buiten getreden, in een geschrift (*Gezag en vrijheid*), dat tegen de liberale filosoof C. W. Opzoomer was gericht en dat volgens Groen van Prinsterer niet minder dan een 'evenement' was. Ruim tien jaar later zou hij nogmaals uitvoerig op het aangelegen onderwerp van de vrijheid terugkeren, in een oratie waarmee hij in 1887 het rectoraat van de Vrije Universiteit overdroeg. In deze rede over *De hoogste vrijheid* verdedigde Lohman het grote goed van de gewetens- en geloofsvrijheid, en stelde hij de vraag aan de orde aan wie we die vrijheid eigenlijk te danken hebben.

De gewetens- en godsdienstvrijheid noemde Lohman het hoogste goed op staatkundig gebied. Hij bedoelde met deze vrijheid de staatsrechtelijke gelijkheid van elke overtuiging. Het gaat hier dus om het recht van ieder individu om volgens zijn eigen diepste overtuiging ('de diepste roerselen van het gemoed') te geloven en zijn leven in te richten. Andere grondrechtelijke vrijheden, zoals de vrijheid van meningsuiting en van vergadering, zijn op dit grote goed, het goed van de hoogste vrijheid gebaseerd.

Maar waar komt deze hoogste vrijheid nu vandaan? Aan wie hebben wij haar te danken? In Lohmans dagen en de onze prevaleert de opvatting dat het grote goed van de vrijheid een verworvenheid van verlicht denken is, en dat we haar aan de klassieke oudheid, de humanisten en de filosofen van de Verlichting te danken hebben. Maar Lohman geloofde daar niets van. Grieken en Romeinen hebben altijd van alle onderdanen verering van de nationale goden geëist. Het zelfbehoud was de hoogste wet van de staat, en wat daar ook in religieuze zin tegenin ging, moest worden bestreden. Humanisten uit later tijd, filosofen als John Locke en Jean-Jacques Rousseau, hebben wel traktaten ter verdediging van de tolerantie geschreven, maar zij eisten eigenlijk vooral de vrijheid op voor hun eigen mening, en niet veel meer dan dat. En zo is het

A.F. de Savornin Lohman, Getuigenis en vrijheid

Zoals blijkt uit de bloedige geschiedenis van de mensheid, is een vrijheid, althans een vrijheid van hogere orde, nooit zonder grote, langdurige opofferingen verkregen. De liefde voor de ware vrijheid is bij de door haar hartstochten gebonden, onvrije mensheid even moeilijk op te wekken als de lust om zich te onthouden bij hem die aan de drank is verslaafd. Men kan over de vrijheid alleraangenaamst filosoferen. Maar er zich ten bloede om laten vervolgen, dat doet van nature niemand, dat doet vooral niet de eenvoudige, onbekende burger, die niet eens het genot kan smaken van door grote geesten als evenknie te worden geëerd. Waarom zou men het ook doen? Waarom zou men zich opofferen voor een verachtelijke mensheid, die steeds haar eigen weldoeners vervolgt en nog altijd haar profeten doodt? Het *odi profanum vulgus et arceo* [ik haat het onheilige gemeen en houd ze op afstand; Horatius] is bij velen het top punt van wereldse wijsheid, althans de slotsom van hun levenservaring. Men kan immers voor zichzelf denken wat men wil. Op die vrijheid kan gelukkig geen sterveling inbreuk maken!

Het laatste is zeker volkomen waar. Maar uit die vrijheid vloeit dan ook in het geheel niet de vrijheid van spreken, van drukken, van vergaderen voort. Maar die vrijheden zijn het juist die de christen niet kan ontberen omdat het zijn roeping is te getuigen en de Naam van de Heere te verkondigen. Die roeping, voor de christen een heilige plicht, doet ook de behoefte geboren worden aan vrijheid om God zó te eren zoals Zijn wil zich aan onze individuele consciëntie openbaart, met andere woorden aan de vrije kerk, zodat elke staatskerk of nationale kerk, als

boven anderen bevoorrecht, moet verdwijnen. Uit diezelfde behoefte zien wij heden ten dage, tegenover een wereld die de christen wil dwingen in de volksscholen over zijn Heer te zwijgen, ten koste van onnoemelijke offers waarvan het merendeel zelfs voor het oog van de mensen verborgen blijft, de vrije school verrijzen, die verkregen zal worden zoals al onze vrijheden zijn verkregen, namelijk na de overwinning op de tegenstand van duizenden en tienduizenden onwilligen en belanghebbenden die zichzelf beschermers wanen van de ware staatsrechtelijke gelijkheid. Wanneer wij voor die vrijheid strijden, ook dit leert de ervaring, zullen wij telkens dieper en dieper gevoelen dat het geloof zelf, dat de kracht geeft tot de strijd, het geloof aan Gods soevereiniteit, een gave van God is, en dat zo'n geloof niet kan worden opgedrongen en dat daarom te meer de vrijheid van anderen moet worden geëerbiedigd. Het waren de Puriteinen, het was een Willem I, een Willem III, een Cromwell, die reeds in de zestiende eeuw de vrijheid van andersdenkenden met kracht hebben beschermd, en terecht zegt Milsand: 'Alle overwinningen die de overheersing van de kerken of van de burgerlijke machten hebben beperkt, al de ruimte die het individuele geweten heeft gewonnen, zijn wij verschuldigd aan hen die, in naam van de predestinatie (al dan niet goed verstaan), staande hebben gehouden dat het geloof van niemands wil afhangt, dat men gelooft wat God behaagt en omdat men niet anders kan'. De gewetensvrijheid is geen postulaat van de rede maar zij is een postulaat van de plicht om te getuigen.

(Uit: *De hoogste vrijheid* [Amsterdam, 1887], pp. 33-35)

eigenlijk gebleven, tot aan de liberalen van Lohmans eigen dagen aan toe. De 'humanisten van onze dagen' vervolgen niet meer openlijk. Maar zij bevoorstellen wel alle richtingen die ongodsdienstig (seculier) zijn en zich zover mogelijk houden van iedere 'exclusieve geloofsbelijdenis'.

Ook aan de protestanten van de zestiende en zeventiende eeuw hebben wij de hoogste vrijheid niet te danken. Natuurlijk heeft iemand als Maarten Luther wel 'op heerlijke wijze' de vrijheid in Christus geproclameerd, maar protestanten hebben daar lange tijd geen staatsrechtelijke consequenties aan verbonden. Hun kerken werden om begrijpelijke redenen publieke volkskerken. Wie van die kerken geen lid was, werd een soort tweederangsburger die verschillende voor-

delen misliep. En wat is dat anders dan een poging het geweten van die mensen om te kopen?

Lohman gaat vervolgens in op de vraag op grond van welke argumenten de gewetens- en godsdienstvrijheid is verdedigd. En ook hier is zijn oordeel kritisch en scherp. Hij loopt acht verschillende redeneringen langs en stelt vast dat al die redeneringen ondeugdelijk zijn, innerlijk tegenstrijdig, of niet meer dan mooie woorden die door de praktijk al gauw zijn gelogenstraft. 'In theorie is niets eerbiedwaardiger dan het geweten, maar in de praktijk is er niets dat met minder eerbied wordt bejegend.'

Maar aan wie hebben we de hoogste vrijheid dan wel te danken? Dat is Lohmans derde punt, en hij verdedigt dan een verrassende stelling. De gewetensvrij-

heid is geen postulaat (onbewezen vooronderstelling) van de rede maar van de plicht om te getuigen. Christus heeft Zijn discipelen in deze wereld uitgezonden. Hij die de wereld overwonnen heeft, wil die wereld ook voor Zich winnen. Niet door macht of geweld, niet met hulp van de overheid, want het geloof kan nu eenmaal niet worden opgedrongen, maar alleen door het christelijk getuigenis, door het belijden van de enige Heer en Heiland Jezus Christus. Niet vrijheid maar 'de eer van hun Heer' was, vaak door vele vervolgingen heen, hun doel. Maar juist omdat het de roeping van een christen is te getuigen en de Naam van Christus te verkondigen wordt ook de behoefte geboren aan de vrijheid om God naar het eigen geweten te mogen eren. Uit de roeping tot het belijden volgt dus de behoefte aan de vrije kerk, aan de vrije school ook, en aan andere vrijheden, zoals de vrijheid van spreken, van drukpers en vergadering. Uiteindelijk, zo betoogt Lohman, hebben wij het bezit van de gewetensvrijheid niet aan mensen maar aan Christus zelf te danken.

Deze opvatting van Lohman lijkt mij nog altijd meer dan de moeite van het overwegen waard. Zoals Lohman al betoogde is het pleidooi voor vrijheid in het actuele politieke debat vaak niet meer dan de behoefte aan het creëren van een ruimte om een ideologie van de meerderheid te realiseren – en nu is dat de ideologie van de gelijkheid die voor minderheden tal van vrijheden op het spel zet.

Christelijke partijen schijnen er soms moeite mee te hebben hun houding in deze strijd der geesten te bepalen. Een ruime Kamermeerderheid maakte deze maand een einde aan het recht van christelijke scholen om homoseksuele leerkrachten te weigeren of te ontslaan – de SGP en de ChristenUnie gedoogsteunen het

kabinet dat deze gelijkheidsagenda 'vol' wil uitvoeren (zoals minister-president Rutte bij het aantreden van zijn tweede kabinet heeft gezegd) en het CDA stemde zelfs in met het initiatiefwetsvoorstel.

Wie in de lijn van Lohman denkt, had zich gerealiseerd dat er hier een belangrijke vrijheid op het spel stond die direct verband houdt met de kern van de christelijke politiek: de vrijheid en ruimte voor het belijden. In de traditie van de CHU gaat het daarbij om het behoud van de positie van de vrije kerk en de vrije school.

Daarmee is de christelijke vrijheid in het geding die volgens een geestverwant van Lohman, de Amsterdamse jurist Paul Scholten (1875-1946), het fundament van de Nederlandse geschiedenis en cultuur vormt. Die kern is al in de zestiende eeuw in ons land verwoord door Willem van Oranje, die tegenover zijn adjudant Marnix de Opstand rechtvaardigde met het argument dat zij slechts de Kerk dienden. 'Laten we maar dulden dat men over ons heen loopt, Aldegonde! Als wij de kerk van God maar kunnen helpen! De reactie van Marnix: 'Welnu, mijn heer, nu u daartoe besloten hebt, kan het God slechts behagen dat ik daar dit op zeg: gebruik mij waar u ook maar wilt. En ik stelde mij in dienst van al zijn bevelen, omdat de bewaring van de kerken van God mijn enige doel was'.

Hernieuwde aandacht voor de persoon en ideeën van Alexander Lohman zou de herinnering aan het belang van de hoogste vrijheid en deze kern van de christelijke politiek hopelijk opnieuw kunnen verlevendigen.

B.J. Spruyt, Gouda

De conferentie

A.s. zaterdag 14 juni zal DV de conferentie van de 'Vrienden van dr. H.F. Kohlbrugge' plaatsvinden. De opzet van deze dag zal als volgt zijn: in de morgen zullen drs. L.J. Geluk (Rotterdam) en dr. H. Klink (Hoornaar) een lezing houden. Het thema zal zijn: Europa in crisis: de Eerste Wereldoorlog en kerk

Drs. Geluk zal spreken over *Oorlog in Europa, Hoe reageerden Kohlbrugge en Groen daarop?*

Dr. Klink zal vervolgens spreken over *Duitsland in crisis - bouwstenen voor een christelijk Reveil.*

Na de middagpauze zullen enkele sprekers een korte reflectie geven. Dit zijn drs. M. den Admirant ('s-Gravenhage) ing. Henk Ottema, (Hardinxveld – Giessendam), mr. drs. Maarten Neuteboom, ('s-Gravenhage), drs. C. Blenk, ('s-Gravenhage). Na hun bijdrage zal er een forumdiscussie worden gehouden. De bezoekers van de conferentie worden in de gelegenheid gesteld vragen te stellen. De discussie vindt plaats onder leiding van dr. Bart Jan Spruyt uit Gouda.

De conferentie vindt plaats in de Grote Kerk in Vianen. De aanvang is om 10.30 uur. De pauze zal zijn van 12.30 tot 14.00 uur. De middagbijeenkomst duurt tot 16.00 uur. Allen van harte uitgenodigd!!